

RECENZE

Maximilian F o r s c h n e r : *Über das Handeln im Einklang mit der Natur; Grundlagen ethischer Verständigung*, Darmstadt, Primus Verl. 1998, 173 stran.

Ačkoli název knihy napovídá, že by mohlo jít o pokus o ekologickou etiku a její podtitul navrhuje dojem systematického úvodu do etiky, je obsah Forschnerovy práce spíše historický: zajímá se o výklad některých základních etických problémů v antické (zejména stoické), křesťanské (u Tomáše Akvinského) a osvícenské (Rousseau, Kant) filozofii a pouze jedna kapitola je věnována problematice člověka v dnešním technickém světě. Kniha má Úvod a sedm kapitol: I. Koinos nomos — lex naturalis: Stoický a křesťanský přírodní zákon, II. Dobré a dobro: ke stoickému zdůvodnění hodnotného, III. O přirozených sklonech a sebenenávisti rozumu, IV. Hledání čisté přírody: Přirozený stav a dějiny u J.-J. Rousseaua, V. Mezi přírodou a technikou: K pojmu důstojnosti člověka, VI. O rozkoši přirozeného jednání: Pojem života v slasti a důstojnosti u J. S. Milla a VII. Humánní vidění konce: Cicero o smrti a nesmrtnosti.

V Úvodu Forschner tvrdí, že cílem knihy je výklad premis etického porozumění v současné době. Domnívá se, že k tomu je třeba vyložit zejména pojmy „osoba“ a „lidská důstojnost“. Někteří filozofové však těmto pojmům vyčítají, že na nich leží teologický nános, a tím je relativizují. Proto se Forschner snaží prozkoumat historické kořeny a osudy těchto pojmů.

V první kapitole vychází z moderního pojetí přírodního zákona a přirozeného práva. Ty se podle jeho názoru vyznačují dvěma znaky: 1. Vztahují se na člověka obecně (jako animal rationale et sociale), nikoli jako na člena nějaké konkrétní společnosti; 2. vytvářejí základy morality a principů práva, jimž jsou navždy podřízeny lidské konvence a právní systémy. Moderní filozofové se však neshodují v dalším výkladu těchto pojmů a shoda neexistuje ani o významu a roli pojmu „příroda“.

Forschner hledá kořeny teorie přirozeného zákona ve stoicismu a rozebírá také Herakleitovu a kynickou filozofii jako předchůdkyně filozofie stoické. Stoickou myšlenku přirozeného zákona změnil v právní princip Cicero. Novou strukturu získala stoická teorie přirozeného zákona až v křesťanství. Forschner zkoumá především rozdíly v chápání svědomí a boha u stoiků a křesťanských filozofů a teologů. Zajímá se o Pavla z Tarsu a Tomáše Akvinského. Domnívá se, že z učení Tomáše Akvinského (a stoiků) dodnes přetrvává jádro, ze kterého musí vycházet platná etika: pojetí člověka jako rozumného a společenského živočicha. Jako takovému mu přísluší přirozené sklony, které vytvářejí objektivní rámec řádu a orientace lidských citů a jednání.

Na počátku druhé kapitoly Forschner upozorňuje, že na rozdíl od moderní etiky neexistovala v etice antické (ve stoicismu a epikureismu) propast mezi mravní povinností a přirozenou touhou po štěstí.

Stoici uznávali objektivní existenci určitých dober (zdraví, rozum, apod.), přičemž se odvolávali nejenom na intuitivní evidenci, nýbrž i na empirické a metafyzické argumenty (consensus omnium a teze o rozumnosti všeho přirozeného). Svou tezi museli bránit proti sokratovské a kynické skepsi. V této souvislosti zkoumali stoici i vztah jednání k situaci.

Dobro lidí spojovali stoici s rozumem. Byli přesvědčeni, že k poznání dobra lze dospět pouze pomocí poznání světa a že skutečně dobré je jen to, co je dobré mravně a co vytváří štěstí člověka. Tyto myšlenky byly spojeny v učení o mravním vývoji člověka a vrcholily v poznání, že štěstí člověka je v dokonalé harmonii se sebou samým, harmonii, která je dosažitelná jen díky porozumění božskému světovému rozumu a v souladu s ním.

Stoicismus je východiskem pro Forschnera i ve třetí kapitole jeho knihy. Poukazuje na to, že stoická filosofie byla oblíbenou četbou osvícenských filozofů. V této souvislosti upozorňuje zvláště na stoické učení o oikeiosis — procesu vývoje, v němž se živá bytost postupně stává jednotlivou sama se sebou jako s rozumnou bytostí. V pojmu „inclinationes naturales“ toto učení převzal i Tomáš Akvinský. Ten od stoiků přijal i zdůvodnění příčin, proč někdy člověk tento vývoj nesleduje. Na rozdíl od něho Rousseau přijímá zdůvodnění kynické, založené na kritice současné společnosti a kultury. Naproti tomu Kant se nedomníval, že přirozený rozum může vést k rozvoji mravní osobnosti člověka. Vycházel spíše z Platónova dualismu smyslového světa a světa idejí. Tím se jeho myšlení liší od osvícenství vycházejícího z Francie.

Čtvrtou kapitolu věnoval Forschner celou Rousseauovi. Považuje jej za předchůdce moderních radikálních ekologických hnutí, o nichž si ovšem myslí, že nemají perspektivu. Poukazuje na Rousseauovu kritičnost a na jeho myšlenku o nutnosti nalézt skutečný přirozený stav. (Hobbesův „přirozený stav“ je ve skutečnosti vylíčením společnosti.) Při svém hledání navazuje Rousseau na pozdně scholastickou konstrukci čistého přirozeného statusu (lidská povaha bez milosti, ale také bez dědičného hříchu) spíše, než na empirické poznatky o přírodních národech, které byly už v jeho době k dispozici. Jeho líčení lidské přirozenosti mělo i normativní charakter. Avšak zároveň to byl obraz předracionalního stavu, kterému byla vlastní zdokonalitelnost. Rozum — a s ním možnost omylu — patří podle Rousseaua do sféry dějinnosti.

Rodové dějiny mají podle Rousseaua nahodilý charakter, jak v tom smyslu, že vůbec nemusely začít, tak v tom, že pokud začaly, je jejich průběh dílem nahodilých lidských činů. Hromadění vědění je doprovázeno fyzickou i morální degradací jednotlivců. Pozitivně hodnotí Rousseau — na rozdíl od Buffona — rozum jen tehdy, je-li s to napravit omyly starší reflexe a obrátit člověka k nové bezprostřednosti. To se projevuje v Emilovi; v dílech svého stáří Rousseau v možnost nápravy světa nevěří.

Forschner je přesvědčen, že Rousseauova teorie přirozeného stavu a principy politického práva jsou v nesmířitelném protikladu k modernímu světu.

Pátá kapitola se jako jediná zabývá tématem, na který se zdál ukazovat název knihy. Podle Forschnera politické, právní a morální katastrofy tohoto století učinily z pojmu důstojnosti člověka jeden ze základních pojmů našich právních představ. Nyní je důstojnost člověka ohrožována technickým vývojem.

Forschner tu zkoumá vývoj tohoto pojmu od antiky (Aristoteles, stoici, Cicero) přes Tomáše Akvinského k renesanci (Pico della Mirandola, F. Bacon) a k Rousseauově kritice víry v pokrok vědy, který v Baconově pojetí měl přinášet i pokrok mravní. Moderní pojetí důstojnosti je podle jeho názoru poznačeno Kantem, který chápe důstojnost jako nepodmíněnou hodnotu, jejíž podstatu vidí ve schopnosti morality osoby.

Moderní myšlení podle Forschnera vychází ze vzoru objektivního vědeckého poznání a má tendenci znehodnocovat vše, co nejde zkoumat způsoby, jaké se používají v přírodních vědách. Podle jeho názoru existuje možnost, že člověk bude pohlcen světem techniky a trhu, který nebere ohled na jeho důstojnost. Tomu se lidé brání pomocí pojmu lidských práv, která zakotvují lidskou důstojnost politicky, ekonomicky i ekologicky. Pojem lidských práv týkající se ekologie je založen na filozofické a náboženské tradici, jež obsahuje povinnost člověka starat se o Zemi a bytosti, které mu byly svěřeny. Forschner poukazuje na to, že tomuto příkazu odporuje praxe moderní techniky při zacházení se zvířaty. Pokud jde o ekonomickou oblast, znižuje se Forschner především o problému nezaměstnanosti.

V šesté kapitole poukazuje Forschner na to, že v moderní době se do centra etické diskuse dostala otázka po vztahu mezi štěstím a morálkou. Chce tento problém ukázat na vztahu Kanta a Milla. Oba chápou moralitu podobně (ve vztahu ke svobodě), avšak jejich pojetí vztahu morality

k rozumu a štěstí se od sebe liší. Kant odmítá myšlenku, že rozum by měl primárně sloužit štěstí člověka.

Forschner analyzuje Millův utilitarismus a zejména jeho pojetí slasti. Poukazuje na skutečnost, že Mill zachovává antické dělení slasti a je přesvědčen, že lidé se kloní k morálně hodnotnějším slastem proto, že jim je vlastní pocit důstojnosti. Mill se vzdal metafyzické myšlenky absolutní dokonalosti a nutí rozum, aby se smířil s existencí reálných možností. Aby člověk dosáhl takového realistického štěstí, musí překonat egoismus a musí také rozvíjet své duchovní zájmy.

Poslední kapitola je věnována Ciceronově úvahám o smrti, o nichž se Forscher domnívá, že mohou říci mnoho i dnešnímu čtenáři. Analyzuje především Tusculské hovory a upozorňuje na to, že Cicero je psal v neradostné životní situaci.

Cicero odmítá víru v antický obraz podsvětí. Smrt je buď úplným koncem pozemského trápení nebo přechodem ke šťastnějšímu stavu. Cicero sám dává přednost představě věčné existence duše, která je čímsi božským v člověku. Po odloučení od těla putuje v souladu se svou látkovou podstatou do nejvyšších sfér, kde se může věnovat nazírání božských věcí. Cicero tuto svou víru ovšem prezentuje spíše jako skeptik: Domnívá se, že lidé rozvíjejí vznešené představy o světě — i za cenu omylu — proto, aby stabilizovali myšlenku mravní výtečnosti člověka a poskytli mu sílu k vytváření sebe sama.

Ukazuje se tedy, že Forscherova práce je souborem samostatných statí věnovaných ovšem variacím na totéž téma, jímž je především pojem důstojnosti člověka a vztah mezi morálitou a štěstím. I když tedy, podle mého názoru, nespĺňuje to, co naznačuje svým titulem, podává zasvěcený a užitečný výklad aktuální etické problematiky s ohledem na její kořeny v evropské filozofické a teologické tradici.

Ivana Holzbachová

Břetislav Fajkus : *Současná filosofie a metodologie vědy*. Praha, Filosofia 1997, 136 stran.

Soudobá filosofie a metodologie vědy je téma, které nutně musí přilákat čtenáře, zajímaví se jen trochu o současnou kulturu. Nejde tu jen o skutečnost, že je pro něj přitažlivá věda, jako jeden z podstatných fenoménů kultury, ale i o to, že v souvislosti s ekologickou krizí a postmodernismem se otevřela široká diskuse o tom, co to věda je, jakou roli hraje ve vývoji člověka a jeho společnosti a jak ji hodnotit. Fajkus se do této diskuse vědomě zapojuje polemikou s postmoderním hodnocením vědy.

Kromě Úvodu má Fajkusova kniha sedm kapitol: I. Novopozitivistické pojetí vědy a filosofie, II. Falsifikační model vědy K. R. Poppera, III. Logicko-rekonstruktivistické pojetí filosofie vědy, IV. Historická a holistická koncepce vývoje vědy T. S. Kuhna, V. Metodologie vědeckých výzkumných programů, VI. Metodologický anarchismus P. K. Feyerabenda, VII. Současný stav a tendence.

Úvod své práce věnuje Fajkus výkladu o aktuálních otázkách, s nimiž se dnes filozofie vědy setkává. Vychází z gnoseologické problematiky platného poznání a konstatuje, že dnes se objevuje pochybnost, zda věda toto platné poznání poskytuje. Tato pochybnost pramení v neuzavřenosti vědeckého poznání, v jeho nesrozumitelnosti a konečně ve faktu, že „věda uvolnila síly, které budí strach“ (s. 9). Proti všem těmto námitkám staví svůj optimistický názor na vědu jako na způsob poznávání schopný pomocí získávání poznatků adekvátních skutečnosti zabezpečit přežití člověka i v budoucnosti.

Do tohoto rámce pak zavádí výklad o filosofii vědy a jejich základních úkolech. Po popisu jejich aspektů metodologického a gnoseologického si klade i otázku, zda filosofie vědy vytváří celkový světový názor a odpovídá na ni kladně. Zde si myslím, že Fajkus zbytečně rozšiřuje kompetenci filosofie vědy. I když patřím rovněž k těm, kdo se domnívají, že jedním z úkolů filosofie je podílet se na formování celkového pohledu na svět a i když se domnívám, že na jeho vytváření se spolupodílejí i výsledky vědeckého poznání (a případně i některé metody, které naše myšlení z věd